

Prost dostop do dosežkov slovenskih znanstvenikov je »resna stvar«

Silva Novljan

Sekcija za specialne knjižnice in Sekcija za visokošolske knjižnice pri Zvezi bibliotekarskih društev Slovenije sta pripravili v Ljubljani, 27. in 28. oktobra 2010, pod pokroviteljstvom Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS, posvetovanje: *Prost dostop do dosežkov slovenskih znanstvenikov*, da bi, po besedah **dr. Mojce Kotar**, slovenske raziskovalce, vodstva ustanov, financerje raziskav in knjižničarje seznanili z aktivnostmi v svetu za prosto dostopnost znanstvenih člankov, monografij, raziskovalnih poročil, podatkov in uporabo orodij za njihovo poenostavljeno rabo ter spodbudili aktivnost doma za hitrejši prehod v okolje prostega dostopa. »Teden prostega dostopa« (14. - 24.10.), ki ga je z različnimi aktivnostmi obeležilo 94. dežel, je našel somišljenike tudi na tem posvetovanju.

Profesionalna drža nalaga knjižničarjem, da učinkovito in uspešno pripomorejo k doseganju ciljev posameznikov in skupin. Z javnimi sredstvi uresničujejo javni interes po splošni dostopnosti knjižničnega gradiva za informiranje, izobraževanje, raziskovanje in kulturo, ko z zbiranjem, organiziranjem in upravljanjem raznolikih virov oblikujejo knjižnične zbirke za potrebe svojega okolja in s prosto dostopnostjo spodbujajo njihovo uporabo. Kot javni uslužbenci v knjižničnem sistemu so moralno zavezani, da širijo javni prostor in odstranjujejo ovire pri dostopnosti in uporabi informacij. Ovir pri prizadevanjih za strokovno odličnost in pravičnost ni ravno malo, zato se oprimejo vsake pobude za njihovo odstranjevanje in za boljši izkoristek znanja, informacijske tehnologije in javnih sredstev. Večji odmev je imela tudi v knjižničarski javnosti budimpeštanska deklaracija¹ o prostem dostopu rezultatov javno financiranih raziskav na svetovnem spletu brez naročniških ali avtorsko pravnih omejitev. Njenim prizadevanjem se je pridružila tudi IFLA² z izjavo o prosti dostopnosti raziskovalne dokumentacije in študijskega gradiva in OECD³ z izjavo o prostem dostopu raziskovalnih podatkov javno financiranih raziskav, ki jo je podpisala tudi Slovenija.

Knjižnice si obetajo, da bodo z uresničitvijo te pobude tudi v Sloveniji izpolnile uporabnikove želje po odstranitvi ovir v prosti dostopnosti študijskega in raziskovalnega gradiva. Nekaj teh je na posvetovanju izpostavil **dr. Miran Hladnik**: ovire predstavlja samo v knjižnici dostopno gradivo, do katerega vodi zamudna, na administrativne postopke vezana pot, objava faksimilov, »slik« monografij na spletu, ki jih ni mogoče odpreti, po njih iskati, jih kopirati, in neindeksirane publikacije, ki jih iskalnik ne najde. Predlagal je objavo enotno bibliografsko obdelanega gradiva vseh vrst na spletu, njegovo prosto dostopnost in uporabo, ki vključuje tudi kopiranje in samostojno dodajanje informacij. Po njegovem mnenju avtorsko delo v sodobnem času ne more biti več ekskluzivna resnica, ampak le natančno dokumentiran člen v komunikaciji ustvarjalnega bralca oziroma uporabnika. Akademsko svobodo, pravico do svobodnega raziskovanja in objavljanja, so zagovarjali tudi drugi udeleženci, uvodni govornik **dr. Franci Demšar**, **dr. Ivan Rozman** kot temelj ustvarjanja novega znanja, **dr. Maja Bogataj Jančič** pa je prost dostop označila za »resno stvar«, ki terja spremembo politike avtorskih in sorodnih pravic (*copyright*), saj je izstopajoča ovira delovanja za skupno dobro,

¹ Budapest Open Access Initiative, www.soros.org/openaccess. 2002

² International Federation of Library Associations, <http://www.ifla.org/V/cdoc/open-access04.html>

³ Organisation for Economic Co-operation and Development, www.oecd.org

udeleženci pa niso preslišali niti opombe **dr. Bas Savenija**, direktorja Narodne knjižnice Nizozemske in predsednik SPARC Europe, da prost dostop do znanja vključuje tudi brezplačen dostop in uporabo domoznanskega gradiva, tudi tistega, ki ga zbirajo in predstavljajo splošne knjižnice.

Pobude za čim boljši izkoristek rezultatov javnega financiranja pri ustvarjanju, organizaciji in dostopnosti informacij niso bile utemeljene le s prihrankom finančnih sredstev, ampak tudi z večjo kakovostjo in učinkovitostjo raziskav, z boljšim prenosom znanja med knjižnicami in drugimi ponudniki informacij in med državami, avtorjem pa prost dostop prinaša lažje in takojšnje objavljane in večjo citiranost objav. Ta čas je v svetovnem merilu okoli 20 odstotkov znanstvenih člankov prosto dostopnih. Na posvetovanju pa se je predstavilo tudi nekaj ponudnikov prostega dostopa do elektronskih virov, med njimi Digitalna knjižnica Slovenije, ki s široko zastavljenim sodelovanjem z različnimi partnerji oblikuje širok izbor znanstvenih in kulturnih vsebin (**mag. Karmen Štular Sotošek**), gradijo se že tudi specializirani portali prosto dostopnega gradiva: na univerzi predvsem z obvezno oddajo visokošolskih del in s končnimi avtorjevimi različicami člankov in visokošolskimi učbeniki, pri čemer pa Univerza v Mariboru pospešeno razvija dostop do vseh elektronskih virov iz ene točke, orodja za segmentiranje in povezovanje vsebin in spremljanje uporabe (**dr. Milan Ojsteršek**), imamo področni podatkovni center za družboslovje, Arhiv družboslovnih podatkov, ki deluje kot infrastrukturna podpora za znanost in izobraževanje (**dr. Janez Štebe**), odkar je na spletu, ima več uporabnikov tudi Slovenski biografski leksikon, brezplačen dostop do dosežkov slovenskega zgodovinopisja na portalu Sistory ponuja tudi Inštitut za novejšo zgodovino, Ministrstvo za kmetijstvo uporabne geografske podatke s spletnim pregledovalnikom GERK, Inštitut Jožef Stefan pa je predstavil svoj uspešen portal Videlectures.net, knjižnica pa ima že zbrana celotna tiskana besedila objav raziskovalcev, ki jih želi hraniti tudi za njihovo prosto dostopnost tudi na spletu.

Prost dostop je načeloma na voljo, a na različne načine, ki se povezujejo z značilnostmi strokovnih področij, in razpršeno; »javno« znanje je še zmeraj zelo osebna zadeva, zaprto je v inštitucije, ali naročniške publikacije, kjer se ovrednotena vsebina, tudi tista javno financirana, odkupuje za javni namen. Vsebine predstavljenih portalov, ki niso vselej repozitorij, čeprav se tako predstavljajo, še zlasti z družboslovnega in humanističnega področja, pa bi s povezavo do drugih knjižnic, že sedaj našla pot do širšega kroga uporabnikov, učinkoviteje pa s poenotenjem metapodatkov in iskalnikov. **Petra Tramte** je predstavila eno od tem raziskovalnega programa Ministrstva za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo *Oblikovanje strokovnih podlag za postopno vzpostavitev celovitega sistema odprtega dostopa do digitaliziranih podatkov javno financiranih raziskav v Sloveniji*, ki naj bi vključeval pregled stanja, delovna skupina ekspertov pa naj bi v široki razpravi oblikovala akcijski načrt za vzpostavitev nacionalne infrastrukture za vzpostavitev prostega dostopa do podatkov raziskav.

Knjižničarji imajo v razširjanju prostega dostopa že sedaj močno vlogo, tako pri predstavljanju njegovega pomena in koristi njegove rabe, tudi z informacijskim opismenjevanjem uporabnikov, pri spodbujanju raziskovalcev za sodelovanje, za objavljane prispevkov v prosto dostopnih revijah, na spletu oziroma prosto dostopnih portalih, repozitorijih, kot pri digitalizaciji knjižničnega gradiva, pri indeksiranju oziroma obdelavi gradiva, njegovem vključevanju v vzajemni katalog in pri uveljavljanju enotnega režima njegove dostopnosti in uporabe. Odpravijo lahko še sedanji dvotiren način dostopnosti gradiva, ko je eno gradivo dostopno brez ovir za vsakogar, drugo, prav tako z javnimi

sredstvi pridobljeno in upravljano, pa le za imetnike gesel, za dodelitev teh pa morajo uporabniki nekaterih javnih knjižnic plačati predpisano članarino.

Udeleženci okrogle mize na tem posvetu so podprli prost dostop, razgrnili pa tudi pomisleke o izbiri učinkovite poti za njegovo realizacijo in organizacijo, kolebanje med tematsko razpršenimi zbirkami, ki jih povezuje za enotno dostopnost koordinacijsko telo, in skupno gradnjo ene zbirke ter opozorili na potrebno razvijanje delovnih pogojev za njegovo uresničevanje. Izkušnje Irske (**Niamh Brennan**, pomočnica direktorja knjižnice Trinity College iz Dublina) so kot zgled navdušile knjižničarje, pričakujejo pa hitro podporo odgovornih, saj se je dalo razbrati, da se sami težko podajo na pot, če ne poznajo smeri, kljub temu, da jim je **Iryna Kuchma**, vodja programa prostega dostopa pri organizaciji EIFL, ponudila sistematično vodilo za gradnjo repozitorija, »kar tečaj«, kot je njen prispevek označil vodja okrogle mize, **Ivan Kanič**. Malo kaotično stanje, ki ni značilno le za Slovenijo, je **dr. Bas Savenije**, označil kot koristno za spremembe, ki jih napoveduje, poleg domačih izkušenj, že kar veliko tujih zgledov. Govore, da se gibanje za prosto dostopnost znanja ne samo načelno podpira, ampak se tudi udejanja. Izkušnje kažejo, da imajo največ uspeha knjižnice, ki imajo najboljše osebje, več kot knjižnice z najboljšo infrastrukturo in več kot tiste z najlepšo stavbo. Razveseljivo je, da so med našimi knjižnicami tudi take. Ne skrbi jih uporaba prosto dostopnega gradiva za komercialni namen, komercialnosti ne uveljavljajo v lastnih storitvah, ne želijo čakati, se uvrstiti med posnemovalce, ampak med ustvarjalce prostega dostopa skupaj s svojimi uporabniki. Samozavestne knjižnice lahko vodijo tak proces in možnosti prostega dostopa razširijo še z informacijskim opismenjevanjem uporabnikov, kljub temu da program še ni postal redna obveznost visokošolskega študija. Zveza bibliotekarskih društev Slovenije pa jim je, poleg zbornika prispevkov tega posveta, pripravila še prevod ameriških standardov: *Merila in kazalci informacijske pismenosti v visokem šolstvu*, ki se uveljavljajo v večini visokošolskih sistemov kot nivo zahtevane odličnosti pri pridobivanju, izbiri in uporabi informacij, da se bo raba prosto dostopnih informacij za izobraževanje in raziskovanje povečevala.